



05 AGUSTOS 1987

**ERCIYES ÜNİVERSİTESİ**  
**İLÂHİYAT FAKÜLTESİ**  
**DERGİSİ**

**SAXE : 1**

**"CUMHURİYETİMİZİN 60. YILINA ARMAĞAN"**

**KAYSERİ — 1983**

## İNSAN - DİN İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞAHİN

### GİRİŞ :

Konumuzun ilk kavramı, insan. Bu yüzden biz, evvelâ, insan hakkındaki görüşleri genel bir çerçeve içinde sunacağız. Sonra da bu görüşlerden bizce daha elverişli olanını, insan anlayışımızın ifâdesi olarak takdim edeceğiz. Bunu takiben, Mukaddes Kitabımız Kur'ânda geçen insanla ilgili ilâhî beyanlardan bir kaç örnekle birlikte bunlardan edindiğimiz görüşü arz edeceğiz. Hz. Muhammed'in insan anlayışını yansıtan hadislerinden istifade ederek insan - din ilişkisine temel teşkil edecek nitelikte olan esaslı bir kaç noktaya göz atmaya çalışacağız.

Din kavramının genel olarak nasıl anlaşıldığını ve bunu yansıtacak tanımları arz ettikten sonra, Kur'ân-ı Kerimde ve Hz. Muhammed'in Hadislerinde dinin nasıl ifade edildiğini göstermeye gayret edeceğiz. Bu esnada, insan - din ilişkisine geçit veren insanî unsurlara işaret etmeyi de ihmal etmiyeceğiz.

Nihayet, insan - din ilişkisinin sıkıntılı ve problemlili gibi gözükken esaslı bir kaç noktası hakkında, çözüm denemesi mahiyetinde olan görüşlerimizi arz ederek konumuzu bitireceğiz.

### A) İNSAN :

İnsan kavramı, diğer bütün kavramların odak noktasıdır. Bu yüzden ki, insanın insan hakkındaki görüşü, yahut insanın kendine bakış ve kendini yorumlayış tarzı, onun bütün diğer kanaat ve görüşlerini temellendirecek ve onları derinden etkileyecek bir niteliktedir. Bunun için, diğer bütün problemlerin çözüme kavuşması, insanın kendi kendini çözmesine bağlı görünmektedir. Çünkü insan, kendini yorumlayışına ve kendi kendine biçtiği değere göre, öteki meselelere çözüm getirmekte ve değer biçmektedir.

İnsan hakkındaki görüşler, insanın kendi kendisini tek yanlı veya iki yanlı yahut bütün halinde görmesi ve yorumlamasının ifadesidir. Tek yanlı insan anlayışları, insanı ya sırf düşünce ve ruh olarak görmekten, ya da onu sadece beden ve madde olarak kabul etmekten ibarettir. Böyle bir insan anlayışı, esasen mürekkep yapılı olan insanı, bölünmez bir tek öz olarak görür. Bu anlayış, insanın bir yanını ihmal edip görmezlikten geldiği için, insanı tam olarak tanıtamamaktadır. Biz, böyle bir insan anlayışını yeterli bulmuyoruz. Zira o, bizi eksik ve yarım göstermekten kurtulamayan bir görüştür. Böyle bir görüşte, insan - din ilişkisine imkân verecek temeller bulmanın zorluğu meydandadır.

Varlık dünyası içindeki yeri ve varlık tabakaları ile irtibatı açısından insanı, «tabii varlık» alanı ile «akıl varlığı» alanından ibaret gören anlayış, iki yanlı bir insan anlayışdır. İnsanı birbirinden ayrı iki alana yerleşmiş mürekkep bir varlık olarak görmenin temelini, varlık dünyasını bilinebilirliği açısından, «görünüş» ve «kendi başına varlık» diye iki alana ayrılmış olarak idrak edişimizde aramak lazımdır. Bize göre bu anlayış, insanı, ait olduğu ve içine yerleşmiş bulunduğu varlık alanlarıyla birlikte tesbit eder mahiyettedir. İnsan - din ilişkisi de, ancak böyle bir insan tesbitinde söz konusu olabilir gözükmektedir. Bu sebeple, biz, iki yanlı ve iki alanlı olarak tesbit edilen insanı, biraz daha yakından anlatmaya ve tanıtmaya özel bir önem vereceğiz.

İnsanı bütün halinde görmek, ancak olgu ve davranışlarıyla onu tanımak ve tesbit etmekle mümkündür. Aslında böyle bir görüşün, tek yanlı insan anlayışından pek farkı yoktur denebilir. Çünkü olgular ve olayların bütün halinde değerlendirilmesiyle insanı kavramak demek, insanın görünen yanını yakalamak demektir. İnsan - din ilişkisi açısından böylesine bir insan anlayışını, tek yanlı insan anlayışı gibi görmek mümkündür. Böylece, din ile ilişki kurma fırsatı veren yegâne anlayışın, tek yanlı insan anlayışları değil, iki yanlı ve iki alanlı insan anlayışları olduğunu ifade etmek gerekir.

### 1. İki Yanlı İnsan Anlayışı :

Bu tür anlayışın tanıttığı insan, tabii varlık yanıyla akıl varlığı yanından ibaret olan bir varlıktır. İnsan, tabii varlık yanıyla diğer canlı varlıklara benzer. Hatta o, diğer canlılardan daha zayıf ve daha az donatılmış olmasıyla dikkati çeker. Çünkü diğer can-

lılar, hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli her şeyi doğuştan beraberlerinde getirmiş ve onlarla donatılmış durumdadırlar. Üstelik onlar, doğarken beraberinde getirdikleri bu tabii güçlerden hemen yararlanırlar. Ayrıca, bunları kullanmaları için uzun süreli bir eğitime ihtiyaçları da yoktur. Meselâ, bir kuş yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz bazı başarılar gösterir. Yavruluk devresi kısadır. İnsandaki gibi uzun süren bir eğitime ihtiyaç göstermez. Söz konusu olan bu yavru, iç güduları sayesinde kendine faydalı olan şeylere yönelir, zararlılarından kaçınır. Genellikle bu tür canlıların, yaşlı büyüklerinden öğrenecekleri fazla bir şeyleri yok gibidir. İnsan dışındaki canlılar, kendilerini meydana getiren nesillerden bir şeyler öğrenmeye ve onların tecrübelerinden eğitim yoluyla istifadeye fazla ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlar, hayatta kalmalarına yarıyacak bütün kabiliyetleri ve onları kullanma tecrübelerini, doğuştan beraberlerinde hazır olarak getirirler.

Halbuki insan böyle değildir. Çünkü o, akıl varlığı yanında ötürü, tabii varlık yanı diğer canlılara nisbetle daha az donatılmış olarak ve her şeyi kendisi yapacak şekilde dünyaya gelmektedir. Nitekim insan, beslenme ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak ve dış güvenliğini sağlayacak araç ve güçlerden mahrum olarak dünyaya gelmektedir. İnsanda aslanın pençesi, yılanın zehiri ve yırtıcı hayvanların keskin dişleri vb. araçlar mevcut değildir, O, hayatı için lazım gelen her şeyini kendisi hazırlamaya mecburdur. Bu bakımdan insan, «bir çok mahrumiyetleri kendinde tophyan bir varlık» olarak temayüz etmektedir. Ayrıca insan soyu, diğer canlıların aksine, insanlığın bütün tabii kabiliyetlerini kendi gayret ve çalışması sayesinde yavaş yavaş geliştirmek zorundadır. Bunun içindir ki bir nesil, diğer bir neslin eğitimi ile uğraşır. Çünkü eğitim, insanın tabii varlık yanını (yani diğer canlılarla ortak olan yanını) insanileştirmeye yarar. Böylece insanın tabii varlık yanının akıl varlığı yanına bağlı ve onun hizmetinde olması sağlanır. Bu sayede insan, iki başlı olmaktan kurtulur. Bundan sonradır ki insan, daha önce mahrum olduklarını yavaş yavaş edinmeye başlar. Gelişmemiş ve fakat geliştirilmeye açık olacak şekildeki kabiliyetlerin, dengeli ve uyumlu bir tarzda geliştirilmesi insan başarılarının temel vasfıdır. Bu vesileyle unutmamak gerekir ki, insanî kabiliyetler, kendilerine uygulanacak eğitime göre şekil kazanırlar. Ve aldıkları şekle göre de, insan başarılarının veya başarısızlıklarının oldukça önemli bir amilini teşkil ederler.

Yukardaki sebepler, ait oldukları alanlara göre insanî kabiliyetlere daha yakından bakmamızı zaruri kılmaktadır.

**a) Tabii varlık yanında bulunan insanî kabiliyetler :**

Bunları «eğilimler» ve «kabiliyetler» olarak ayırabiliriz.

**Eğilimler :**

Kendini koruma eğilimi. Soyunun devamını sağlama eğilimi. Haz verici kabiliyetlerini koruma eğilimi. Bu eğilimleri taşıma bakımından insan, diğer canlılarla ortaklık arz eder.

**Kabiliyetler :**

İnsanın, tabii varlık yanında, üç çeşit kabiliyet veya kuvveti vardır : 1 — Fikrî kabiliyetler, bu kabiliyetlerin kullanılması veya fayda sağlaması, insanın akıl varlığı yanına bağlıdır. 2 — Ruhî kabiliyetler. Hafıza ve hayal gücü gibi kuvvetler, bunun örneğini teşkil eder. Bunlar, müdrikenin işleyiş kurallarına tabi olup onun faaliyetinde hizmet ettirilirler. 3 — Bedenî kabiliyetler. Bunlar, insandaki canlılık ve duyarlılığın temelini ve devamını sağlayan kuvvetlerdir. Maddî varlığı itibariyle insan, bu kuvvetlerle ayakta durur.

Yukarda zikri geçen eğilim ve kabiliyetlerle donanmış olan tabii varlık yanıyla insan, asıl başarılarını teşkil eden ilim, sanat, teknik, din ve ahlâk gibi gayelerini gerçekleştiremiyor. Ve o, bu sayılan kabiliyetleriyle hayvanî varlığının üstüne çıkıyor değildir. Çünkü insanın bu yanı, sebep - sonuç ilişkisi şeklinde işleyen kozal kanunlara bağlı ve onlar tarafından belirlenmektedir.

Öyle ise insan, insanîyetini ve asıl gayesini gerçekleştirebilmek için, kozal kanunlara bağlı olmayacak karakterde bir takım kabiliyetlere sahip olmak ve bu kabiliyetleri taşıyacak yanının koruyuculuğuna kendisini emanet etmek zorundadır. Nitekim öyle olmuş, insanın tabii varlık yanı akıl varlığı yanına emanet edilmiş ve bütün insanî başarıların gerçekleştirilmesi bu sonuncu yanına bırakılmıştır.

İnsanın tabiat kanunlarına bağlı olmayan yanı, hürriyet alanı ve akıl varlığı yanıdır. Bu tarafıyla insan, kanunlarını kendisi kor ve onlara yine kendi isteğiyle kendini bağlı sayar.

**b) Akıl varlığı yanında bulunan insanî kabiliyetler :**

İnsan, akıl varlığı yanıyla şu kabiliyetlerin taşıyıcısıdır :

1 — Akıl, 2 — Müdrike, 3 — İrade. Bütün insanî başarılar, bu kabiliyetlerin yerinde ve metotlu olarak kullanılmasından doğar. İnsan başarısızlıkları ise, bunların yerinde kullanılmayışlarından ve metotsuzluktan ileri gelir.

Bu veriler gösteriyor ki insan, iki ayrı türden belirlemenin (determination'un) çarpıştığı bir alana yerleştirilmiş ve oranın ye-gâne varlığı durumundadır. O, bir taraftan tabiat kanunlarının, diğer taraftan aklın koyduğu kanunların belirleyiciliğine maruzdur.

İnsanın kişilik ve şahsiyeti, akıyla eş anlamlıdır. Akıllı olmak demek, kişilik sahibi olmak demektir. Çünkü kişilik, hürriyetin kullanımıyla doğrudan ilgili bir kavramdır. Kişi olmak, ancak hür olmak ve seçimli iş yapmakla mümkündür. Hür olmak demek, aklın koyduğu kanunlara göre hareket etmek demektir. Şu halde insanın kişiliği, tabii kanunlara uymakla değil, fakat aklın kanunlarına uymakla kendini gösterir. Oysa insan, tabii varlık yanıyla diğer bütün canlılar gibi tabii kanunlara bağlıdır. Diğer canlılarda kişilik ve hürriyetin söz konusu olmadığı bilinmektedir. Öyleyse insanı insan yapan ve kişi kılan yanı, akıl varlığı yanıdır. Onun bu yanı her kişi için aynı karakterdedir. Ancak bu yanı, kişiye tamamlanmış ve hazır bir şekilde verilmiş değildir. Elde ettiği derecede kişi bu alana sahip olabilmektedir.

Kişinin bir manevî yanı yani niyet alanı, bir de fiil ve eylem yanı vardır. Onun birinci yanı ve alanı, niyet ve manâ olarak görülemiyen âleme aittir. Fiil ve eylemleri ise görünüşten ibaret olan reel dünyada olup biterler. Kişinin niyet alanı, zaman ve mekan şartına bağlı olmıyan, değişmiyen ve ebedî olan bir alandır. İnsan, ancak bu yanıyla, kendini mutlak bir değer taşıyıcısı ve kişi olarak görür. Fakat kişi olarak insan, fiil ve eylemlerini taşıyıp ifaya muhtaçtır. Fiillerinin taşıyıcısı ve göstericisi olan bu yanıyla insan kozal kanunlara bağlıdır, fakat o, fiillerinin temeli olan niyet yanıyla da aklın kanunlarına tabidir.

İnsanın böylesine çift tabiatlı bir varlık oluşu, onu diğer canlılardan ayıran, kişi olmasına fırsat veren ve aynı zamanda onun bütün yapıp - etmelerindeki başarılarının veya başarısızlıklarının sahibi kılan bir özelliktir. Nitekim insanın görünüş yanı yani tabii

varlık alanı, onun hür davranışta bulunmasına karşı koyar. Başka biy deyişle, adı geçen yan, insanın kişi olmasına karşı bizatihi bir egneldir. İnsanın hür olabilmesi kişilik kazanabilmesi, bu engelle karşı koymasına ve belli ölçüde onu tesirsiz hale getirmesine bağlıdır. Çünkü hürriyet, iradenin kendi kendisini belirlemesidir. Bu da, aklın tabii kanunlara değil, kendi koyduğu kanunlara uyması demektir.

Fakat niyetlerimizin tahakkuku ve irademizin yerine gelmesi için, yani kişi olarak kendimizi gerçekleştirebilmemiz için fiil ve eylemlerimizin taşıyıcısı ve icracısı olan tabii varlık yanımıza, eylemlerimizin içinde olup bittiği reel dünyaya muhtacız. Bunun için, tabii varlık yanımızın tamamıyla değil, fakat bir kısmıyla tesirsiz hale getirilmesi gerekir. Çünkü onu tamamıyla tesirsiz kılmak demek, fiillerimizin olup bittiği görünüş dünyasına çıkamamak demek olur. Halbuki sadece Tanrı, bütünüyle sırf manevî alana ait bir varlıktır. Tanrının, akıl varlığı olarak yalnızca görünmeyen gayb âlemine ait bir kişi olması, aynı zamanda bütün kişilerin kişisi olmasının da sebebidir. Oysa insan, yalnızca akıl varlığı yanıyla görünmeyen gayb âlemine aittir.

Görülüyor ki insan, akıl varlığı yanıyla Allah'a dönük ve O'ndan aldığı pay ile O'na katılırken, tabii varlık yönüyle de canlı ve cansız varlıklar dünyasına katılır ve orada geçerli kanunlara boyun eğer.

İnsan, hürriyet alanı ile zarûret alanının kavşağı durumunda olan bir varlıktır. Fakat bu kavşak, kendisinde buluşan iki taraftan biri olan zarûret alanının içinde bulunmaktadır. Bu nedenle, kavşakta buluşan taraflardan biri kendi sahasının içinde bulunmanın güç ve avantajına sahiptir. Bu durum, zarûret alanının hürriyet alanına hükümrân olmasına yol açabilir. İşte bu noktada, hürriyet alanına ait akıl varlığı yanının ait olduğu alandan güç ve yardım alma ihtiyacı ortaya çıkar. Bu ise, reel dünyadaki insanın Allah'dan talimat ve emirler almasını gerekli kılar. Bu gereklilik, insanla din arasındaki ilişkiyi kuran esaslı bir âmildir.

Şu halde insan, Allah'a yönelen bir hareket, bir yönelme ve bir geçit olarak kavranabilir. Ve ancak bu kavrayış, insan hakkında doğru bir kavrayış olabilir. Yalnızca insan, maddî yanının engellerine rağmen, engelleri aşarak şuur ve seçimiyle Allah'a yönelen ve bağlanan yegâne varlıktır. O, ilâhî alana açılan reel ve görünüş

dünyasının bir penceresidir. Ancak onun şuurlu ve seçimli fiille-riyle varlıklar ve bu dünya kıymet kazanabilir.

## 2. Kur'anda İki Yanlı İnsan Anlayışı :

Mukaddes Kitabımız Kur'ân-ı Kerimin hemen bütün hitapları, insanın iki yanlı ve iki alanlı bir varlık olduğunu ifade eder mahi-yettedir. Misâl olmak üzere Asr sûresini zikredebiliriz. «Asra and olsun ki, hiç şüphesiz, insan zarardadır. Ancak inananlar, barıştı-ricı (sâlih) iş işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve karşı-lıklı sabırlı olma tavsiyesinde bulunanlar bunun dışındadır.» Bura-da sözü edilen inanma işi, insanın akıl varlığı yanına ait bir iştir. Ve bu iş, görünmeyen gayb alanında olur. Barıştıricı (salih) iş ise, inanma işinden ayrı ve fakat onun üzerine kurulan bir iş olup, insanın tabii varlık yanına aittir. Ve bu iş, tabii varlık yanımızın (bedenimizin) icrasıyla görünüş dünyasında olup biter. Zarûret alanında yer alan tabii varlık yanımızdan böylesine barıştıran (sa-lih) bir işin sadır olması demek, onun kendi temâyül ve güdüleri doğrultusunda faaliyet göstermekten geri durup akıl varlığı yan-ının hükmü altına girmesi demektir. Bu durum, birbirine zıt iki yanlı olan insanın, bu iki yanı arasında bir uzlaşma ve iş birliği içinde bulunmayı ifade eder. Bu uzlaşma ve iş birliğini sağlama-da, akıl varlığı yanının ait olduğu alanın yegâne hükümrânı olan Allah'a yönelmesi ve O'ndan aldığı pay ile kendini güçlü kılma-sının oldukça büyük hissesi vardır. Öyleyse, insanın iki yanı ve iki alanı arasında cereyan etmekte olan sürekli bir savaşın, sürekli ve istikrarlı bir barış ve uzlaşmaya vesile olması, İnsan - Din ilişkisini daimâ canlı tutmaya yarayan çok önemli bir etkindir.

Görüldüğü üzere, adı geçen sûrede, konusu akla ve akıl varlığı yanına, bu konunun fiile dökülüp icrası insanın tabii varlık ya-nına ait olmak üzere yapılan bir iş birliği ve iş barışı anlaşmasının, insanı zararda olmaktan kurtaran yegâne çıkar yol olduğuna dik-kat çekilmektedir.

Nisâ sûresinin 28. ayeti, insanın zayıf yaratıldığını; İsrâ sûre-sinin 11. ayeti, insanın çok aceleci olduğunu; keza aynı sûrenin 67. ayeti, insanın pek nankör olduğunu, ve Mearic sûresinin 19 - 21. ayetleri, insanın hırsına düşkün ve kıt sabırlı bir yapıda yaratıldı-ğını, kendisine bir fenalık dokunduğu zaman feryad edecek bir mi-zaca ve kendisine bir iyilik yapılıncı cimrilik yapacak bir bünyeye sahip olduğunu, haber vermektedir. Bu beyanlar, insanın tabii var-



lık yanı hakkında insana ulaştırılan hazır ve tecrübeyle de isbatlanabilen bilgilerdir. Ve bu bilgiler, insanın akıl varlığı yanına verilmektedir. Zira insanın tabii varlık yanının ilim alma, ibret alma ve çıkarımlar yapma özelliğinin olmadığı bilinmektedir.

Diğer taraftan Kehf sûresinin 54. ayeti, insanın herşeyden daha fazla bir mücadele varlığı olduğunu bildirmektedir. İnsan, eğer tek yanlı ve tek yönlü seçimsiz faaliyette bulunan bir varlık olsaydı, Onun mücadele içine girmesine gerek kalmazdı. Halbuki insan, diğer canlıların aksine, Necm sûresinin 39. ayetinde beyan edildiği gibi, edineceklerini ancak çalışarak elde eder.

## **B) D İ N :**

### **1. Lügat Anlamları :**

Arap dilinde, borç, itaat, yol ve millet anlamlarını taşır. Ayrıca, hüküm, örf - âdet, ceza ve mükâfat manalarına da kullanılmıştır.

Din, batı dünyasında, religion kelimesiyle ifade edilmektedir. Religion, latince religare ve religere kelimelerinden gelmektedir. Birleştirmek ve bağlamak manasını ifade eden bu kelime, insanlar arasında birlik kuran bağ anlamını da taşımaktadır.

### **2. Tanımları :**

#### **a) Şarkda (Müslümanlar nezdinde) Dinin Tanımları :**

«Din, ilâhî bir kanun olup akıl sahibi ve bülûğ çağına erişmiş olan kimseleri, maddî ve manevî hayatlarında, hayra ve iyiliğe götüren bir delildir.»

Görüldüğü üzere, Müslümanlar nazarında, dinin üç esaslı unsuru vardır : birincisi, İlâhî kitaba bağlı olmak ve konuları Tanrı tarafından belirlenmiş olmak. İkincisi, insanları hayra ve iyiliğe ulaştırmaya yarıyacak ve onları birbirine bağlayarak sosyal varlık halinde yaşamaya sevk edecek hükümler taşımak. Üçüncüsü, hürriyet, adâlet ve eşitlik gibi âmilleri ihtiva etmek.

#### **b) Batı Aleminde Dinin Tanımları :**

«Din, insanın içinden gelen aşk, tazim ve güven ile Allah'a bağlanması, Allah'a, O'nun koyduğu prensip ve gayelere karşı bü-

tün varlık yanlarıyla bağlanmaya mecbur olduğunu kabul etmesi, ayrıca bu kabulünü haricî fiil ve hareketleriyle beyan ve ifade etmesidir. (Regis Jolivet, Fels. Lügati)

«Din, bir cemaat haline gelmiş fertlerin meydana getirdikleri sosyal bir kurumdur. Bu cemaat, bazı ayinleri ve ibadetleri yapar, bazı düsturları kabul eder. Keza o, mutlak bir değere inanır ve bu değeri başka hiçbir şeyle kıyas kabul etmez olarak telakki eder. Bu sosyal kurumda, cemaati birleştiren ortak bir konu olur. Ve bu konu, cemaati teşkil eden fertleri en yüksek derecede manevî bir kudretle münasebete getirir. Başka bir deyişle din, konusu Tanrı olan, ferdî duygular, itikatlar ve alışkanlıklardan ibaret bir sistemdir.» (A. Laland)

«Din, insan tecrübelerini izah etmeye matuf bir teşebbüstür.» (Ladd)

«Din, insanın bütün vazifelerini Alah'ın emri olarak bilmesi ve tanımasıdır.» (İ. Kant)

«Din, nihâi hedefi hayat olan, hayat aşkı taşıyan bir temâyüldür. Daha zengin, daha geniş ve daha fazla tatmin edici bir hayat gayesini veren bir unsurdur.» (J. H. Leuba)

«Din, temel unsuru, insan benliğinin tüm faaliyetleriyle ve bütün halinde Allah ile bağlantı kurması olayıdır.» (Fenomenoloji Felsefesi)

Sosyal Psikolojide ise, din şöyle tanımlanır : «Din, bir hayat tarzıdır.»

Yukarda verilen Din tanımlarının müşterek yanları şöylece özetlenebilir :

Din, insanın, kendini aşan yüce bir kudrete bağlanıp inanması ve bu inancı doğrultusunda ciddî bir tarzda ferdî ve sosyal davranışlarda bulunmasıdır.

Din olayının, ferdî ve aynı zamanda içtimaî bir olay olduğunda, doğu ve batı insanı hemen hemen müttefiktir.

Din, insanî heyecan ve eğilimlerin yönlendirilmesine matuf ve çeşitli tarzlarıyla karşımıza çıkan bir olaydır.

Din, duygu hayatı ile şuur hayatını birbirine kavuşturup bağlayan bir hayat tarzıdır.

Din, bir taraftan, ferdin birbirine zıt yanlarını işbirliği içinde ahenkli bir faaliyete sevk ederken; diğer taraftan, fertlerin birbirine bağlanıp kaynaşmasını, böylece sosyal hayatın tesisini ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktadır.

Din, ferdin bencil duygularını belli bir ölçüde korurken, aynı zamanda onların belli ölçülerde dizginlenmesine hizmet ederek sosyal hayatın kurulmasına, keza aynı bencil duyguların oldukça yüksek dozda inceltilmesine vesile olmak suretiyle de yüksek ve ideal bağlantıların kurulmasına yaramaktadır.

Nihayet din, insanın mânâ ve madde yanlarının karşılıklı olarak birbirlerine açılmasını ve ilmin, fiil ve hareketlerle real hale gelmesini telkin ve ifade eder. Böylece insanın, durgun zihni hayatını sevgi ve aşk ile bedeni hayatına bağliyerek canlı ve dinamik bir hayat tarzı içinde olmasını sağlar.

### C) İNSAN - DİN İLİŞKİSİ :

İnsanda teslim olma, eğilme ve yönelme özelliği vardır. Bu özellik, insanın beden yanına aittir. Din, bu insani özelliğin, yerinde kullanılmasıyla, daha yüksek ve gayri maddi ihtiyaç ve hazların karşılanması amacıyla kanalize edilmesiyle ilgili bir olaydır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.) şöyle buyurur : «Her çocuk, İslam fitratı üzere doğar. Sonra, babası ve annesi onu, ya Yahudi, ya Hristiyan veya mecusî yapar.» Bu sözün gerçekliği, müşahade ile sabittir. Zira herkes, kendi yapısında mevcut olan boyun eğme ve eğilme özelliğini fark etmektedir. Keza bu özelliğinin, eğitim ve terbiye tarzlarına göre çeşitli şekillerde kanalize edilebildiğini de bizzat görmektedir. Yani insanın, kendisinden daha üstün gördüğü ve daha tecrübeli kabul ettiği varlık ve kimselere itaat etmesi özelliği, yine insanlar tarafından, şu veya bu tarzda değerlendirilip şekillendirilmektedir. Böyle bir durum, herkesin gözü önünde ve müşahadesi altında olacak şekilde cereyan etmektedir. İşte bu insani özelliğin yerinde kullanılması ve kendi şartlarına göre yönlendirilmesi, din adını verdiğimiz sistemin, hayat tarzının veya olayın ta kendisi olduğu gibi, insan ve din ilişkisinin de temelidir.

Görülüyor ki böyle bir ilişkinin zeminini hazırlamada ve onun temel unsurlarını meydana koyma işinde, bu ilişkiye muhatap olan ferdin payı hemen hemen yok gibidir. Zira fert, din ile ilişkisinin zeminini ve onun temel unsurlarını kendi nezdinde hazır bul-

maktadır. Kişi, burada pasif bir mevkiye oturtulmuştur. İnsan - din ilişkisinin esas zemini ve temel unsurları, insanın yaratıcısı ve dinin gerçek sahibi olan Allah tarafından hazırlanmış durumdadır. Ancak bu zeminin ve unsurlarının, aile, okul ve diğer çevreler tarafından hangi ölçülerde gerçeğe en yakın şekliyle kişiye aktarıldığı meselesi, insan - din ilişkisinin en önemli ve en çok tartışma noktalarından biridir. Çünkü bu çevrelerden her biri, içinde bulunduğu insan - din ilişkisinin en sağlam zemine dayandığını ve en doğru ilkeleri taşıdığını ileri sürmekte ve buna sarsılmaz bir iman ile bağlanmaktadır. Her çevrenin, kendi içinden yetişen yeni kuşağı, içinde bulunduğu bağlantı noktalarıyla ilişkiye zorlaması ve bunun Allah tarafından hazırlanmış tabii bir zemine ayak basmak olduğunu ve böylece en sarsılmaz ilkelere bağlanılacağını telkin etmeye kalkışacağı tabiidir.

İlişkinin zemini ve temel ilkelerini ikinci el olan çevresinden görüp devralma durumunda olan insan, yine büyük ölçüde passif ve tesirsizdir. Hatta genellikle insan, din ile ilişkisinin zemin ve ilkelerini, asıl zemin ve ilkelere nisbetle çok uzata olan aracı çevrelerden devralır. Bu durumdaki insan, din ile ilişkisinin sağlanmasında hep passif bir aracı ve aktarıcı rolü oynar. Oysa, insan - din ilişkisinin zemin ve ilkelerinin hazırlanması ve insana sunulmasında insan passif olmasına rağmen, (çünkü zemini hazırlayan ve ilkelerini vahy ile insanlardan seçilmiş insanlara (peygamberlere) bildiren Allah'tır) söz konusu ilişkinin kurulmasında, canlı tutulmasında ve devam ettirilmesinde de insan yine passif bir mevkide mi olacaktır ? yani bir hayat tarzı olan din seçiminde insanın payı olmayacak mıdır ?

Bu soruların cevaplandırılmasında, insanın, insan yapısı hakkındaki bilgisi ya da bilgisizliğinin payı çok büyüktür. Böyle olmakla beraber, insanı yaratan Allah'ın, onu, ondan daha iyi ve kesin olarak bileceği hakikatının gözden uzak tutulmaması yerinde olur. Yukardaki sorulara, Allah'ın insan hakkında bildirdiklerine baş vurulmadan, verilecek olan her cevap, açılı bir cevap olmaktan öte geçemez. Bunun içindir ki biz, burada Allah'ın bilgisine müracaat etmeyi en kestirme yol olarak görmekteyiz.

Âli İmran sûresinin 85. âyeti meâlen şöyledir : «Kim İslâmiyetten başka bir din seçerse, onun bu seçimi kabul edilmeyecektir. Üstelik o, ahirette kaybedenlerden olacaktır» mealde geçen seçme anlamını veren kelimenin aslı «ibtigâ» masdarıdır. İbtigâ, Müfre-

dât-ı Ragıp'da «bir şeyi talep etme konusundaki gayret ve içtihadı, bütün diğerlerine üstün tutup tercih etmek» manasına kullanılmıştır. Bu nedenle ayetin ifade ettiği şey, evvela herkesin din talep etme konusundaki gayret ve içtihadını, diğer bütün gayret ve içtihatlarından üstün tutmaya teşvik ve davettir. İkinci olarak, bu içtihadını, islam dininden başka dinlere sarf etmemesidir. Burada geçen talep etme gayret ve içtihatları, insanın din edinme ve onu canlı tutarak yaşamadaki aktifliğini ifade eder.

Nisâ Sûresinin 125. ayeti meâlen şöyledir : «Bilerek kendini Allah'a teslim edip O'na yönelenden, din yönüyle daha güzel kim olabilir ?» Burada din ile ilişki kurma ve onu idâme ettirmedeki insanî şuur ve insan içtihadı, insanın dini yönüyle üstün ve en güzel olmasının yegâne şartı olarak bildirilmiştir.

Halis ve katıksız din, Allah'ındır. Böyle bir din, insanı şuurlu olarak ve kendi imkânlarını seferber ederek alın teri ve zihin yorgunluğu pahasına Allah'a doğrudan götürülen ve bütün ara vasıtaları aradan kaldırarak uyanık ve canlı bir zihinle insanı Allah'a yönelten bir dindir. Böyle bir dinde, insanı Allah'a yöneltmek için haricî ve dahilî baskılara ve zorlamalara yer yoktur. Nitekim Bakara Sûresinin 256. âyetinde şöyle buyrulur : «Dinde zorlama yoktur. Hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Putları inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir.»

Dinde zor ve baskıya yer verilmeyişi de, insanın din ile ilişki kurmasındaki aktif mevkisine işaret eder. Çünkü zor ve baskı, insanın içtihadını ve kendi gayretiyle seçme hakkını askıya alır. İnsan böyle bir durumda, kendisine emredilene ve karşısına getirilen tek şıklı işi yapar. Yaparken de kendisi için değil, başkası için ve öyle istendiği için yapar. Halbuki din, insanı bizzat kendisi için yapmaya ve kendisi olarak iş görmeye, böylece de kendi özel hayatını kurmaya ve yaşamaya yardımcı olan bir sistemdir. Hele halis din olan islam, insanı insan olarak ve kendi kabiliyetlerini korumak ve geliştirmekte ona destek olmak için, insan hizmetine sunulmuş bir sistemken, nasıl insanın içtihad ve özel gayret gösterme hakkını baskı ve zor yoluyla ondan alarak onu korumaya kalabilir ?

Kâfirûn Sûresinde Yüce Allah şöyle buyurur : «De ki : Ey inkarcılar, ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma

tapmazsınız. Ben de sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.» Bu surede Yüce Allah, Peygamberine hak olmayan dinlere karşı ve bu dinleri benimsemiş kimselere karşı ilgisiz kalma tavrını telkin ve emretmektedir. Hak olmıyan dinlerin yok edilmesine ve bunlara inanan kimselere zor ve baskı uygulanmasına müsaade etmeyen Allah, katında makbul olan yegâne din İslam ile ilişki kurması için, insana zor ve baskı uygulamaya asla razı olacağı gibi buna müsaade de etmez.

Şu halde, insan - din ilişkisinin en tabii ve doğru şeklinde, insanın irade ve bilgi yönünden payı oldukça büyüktür. Hatta denebilir ki, bu ilişkinin Allah'ın razı olduğu şekilde kurulmasıyla, insan bilgi ve iradesinin payı arasında doğru orantı vardır. Bu durumda, söz konusu ilişkinin kurulması ve devam ettirilmesinde, insanî irade ve etkinliği devre dışı bırakan görüş ile, her yönüyle onu insanî irade ve etkinliğin mahsûlü sayan görüş, eksik ve aşırı olmaktan kurtulamıyan iki görüştür. Bunlardan biri, din ile ilişkide insanı tamamen edilgin ve passif bir mevkiye oturturken, diğeri de ilişkide, dinin sahibi olan Allah'ın zemin hazırlama ve ilke koyma hakkını görmezlikten gelerek, bu hakkı insana mal etmek suretiyle ifrata düşmektedir.

Cibril hadisi adıyla meşhur olan bir haberde, Hz. Peygamberin huzurunda O'nun arkadaşlarına soru ve cevap metoduyla dini tanıtırken, şu üç kavram üzerinde soru ve cevap teatisinde bulunulur : İslâm, İman, İhsan, bunlar, Cibril (A.S.) in tanıttığı dinin üç temel direğidir. Bunlardan İslam, insanın din ile ilişkisinde beden yanına düşen mükellefiyetleri temsil eder. İmân, söz konusu ilişkinin sırf ruh yanına ait olan kısmını ifade eder. İhsan ise, insan - din ilişkisinin, insanın ruh ve beden yanının işbirliği ve uyum halinde bir bütün olarak, kurulmasını ve devamını ifade eder.

Görüldüğü gibi insan, bütün yanlarıyla söz konusu ilişkiye katılmaktadır. Ancak ilişkiyi başlatan yanı, onun akıl varlığı (ruh) yanıdır. Tabii varlık yanının (bedenin), ilişkiye iştirak ettirilmesi de yine akıl varlığı yanı tarafından sağlanmaktadır. İnsanın akıl varlığı yanında alışkanlık diye bir özellik bulunmadığından, insan - din ilişkisinde de alışkanlığın yeri yoktur. Çünkü, ilişkide asıl olan, bilgi ve onun iradeye yön vermesidir. Bu ise, tamamen bir ruh işlevi ve şuur işi olduğundan, eğilim ve alışkanlığın tam zıddı olan bir durumdur. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.) şöyle buyurur : Bü-

tün yıl oruç tutan, hiç oruç tutmamış gibidir.» Burada, insan iradesinin oruç tutma fiilindeki rolü yok mertebesinde olacağı için, hiç oruç tutmamış gibi olmaktadır. Artık, insanın yemeden, içmeden ve arzularını yerine getirmekten kesilmesi, onun eğilimi ve alışkanlığı haline gelmiş oluyor, ruhun bu fiile iştiraki böylece bertaraf edilmiş bulunuyor.

İnsan - din ilişkisinde, her ne kadar alışkanlığın yeri yoksa da, alışkanlığın sürekli olma özelliği, aynen burada da geçerlidir. Yani insan - din ilişkisinde esas olan, sürekli olmaktır. Çünkü, ilişkiyi başlatan ve geliştirip yönlendiren insani yanın da esaslı özelliği, zaman üstülük ve sürekliliktir. Söz konusu ilişkinin nizamlı ve sürekli olması, beden yanının icra ettiği şuurlu, niyetli işlerin de kemiyet bakımından az olsa da zaman bakımından sürekli ve devamlı olmasıyla çok yakından ilgilidir. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.) şöyle buyurmaktadır : «Allah katında amellerin en sevimli olanı, az da olsa, sürekli olanıdır.» Yani insan, ruhunun zaman üstülüğünü bedenine de niyetli fiilindeki devamlılık halinde aktarabildiği ölçüde, din ile ilişkisinde devamlılık ve süreklilik içinde bulunabilir. Bu ise, aklın ve o yolla edinilen bilginin iradeye ve onun da fiillere yön verici olmasına bağlıdır. İşte bu silsilenin kurulmasında ve devamlı sağlanmasında karşılaşılan zorluk, insanı din ile karşı karşıya getirmektedir. Allah'da tam bu zorluk anında, insana din adını verdiğimiz yardımlar paketini bir koruyucu olarak uzatmaktadır. Çünkü insanın yanlış düşmesi, günah işlemesi hep bu silsilenin devamlı kurulamayışından ileri gelmektedir. Allah, insanı yanlıştan ve günah işlemekten korumak için, din dediğimiz yardımlar bütünü yapmaktadır. Öyleyse insanın din ile ilişki kurmasını sağlıyan faktörlerden başlıcası, onun yanlıştan korunması ve günah işlemekten sakınması isteğidir. İnsanın bu isteğine ulaşabilmesinde, onu buna iten sebepleri tanınmasının ve onları bertaraf etmesinin, insan için hareket noktası olduğu gayet açıktır.

### 1. İnsan Niçin Yanlış Düşer ? İnsan Neden Günah İşler ?

Bu sorulara cevap verebilmek için, yanlışın, yanlış düşmenin ve günah işlemenin, insanın tabii varlık yanından mı yoksa ruh ve akıl varlığı yanından mı kaynaklandığının tesbit edilmesi gerekir.

İnsan, hüküm vermek için, iki şeye muhtaçtır. Bunlardan biri müdrike diğeri iradedir. Adı geçenlerin her biri ruha ait kuvvetler-

dir. Ayrıca bunların her ikisi de zatlari gereği kötü ve eksik kalmış değildir. Öyleyse müdrike ve irade, tek başlarına insanın yanılmasının ve günah işleminin sebebi değildir. Ama insanın yanıldığı ve günah işlediği de bir vakıa. Üstelik o, verdiği hükümler dolayısıyla bu duruma düşmektedir. Şu halde onun yanılmasını ve günah işleminini, hüküm teşkilindeki bir noktaya bağlamak gerekir. Çünkü, irade ve müdrike tek başlarına onu bu noktaya itmediklerine göre, insanî yanılmaları ve günaha girme durumunu bu kuvvetlerin yaratıcısına yüklemek de mümkün değildir. Çünkü insandan sadır olan kötülük, yanılma ve günah fiili, insan tabiatı ile insanî irade arasındaki münasebetten, insan tabiatı ile seçme gücü arasındaki mücadeleden ileri gelmektedir.

Şöyleki insan, temayüllerini seçme gücüne tabi kılacağı halde, iradesini ve ihtiyarını kendi keyfine, duygularına ve ihtiraslarına teslim ediyor. Böylece insan, kendi isteğiyle, irade - müdrike işbirliğinin icab ettirdiği yol ubırakarak duygu ve temayüllerinin sevk ettiği yola girmek mecburiyetiyle kendini aldatıp günah işlemektedir.

İnsanın yanlış düşmesi ve günah işleminde, irade alanının müdrikenin alanından daha geniş olmasının oldukça büyük payı vardır. İnsanın en başta gelen olgunluğu, hür bir iradeye sahip olmasıdır. Onun kınanmasının, sorumlu olmasının, yaptıklarının övülür veya kınanır olmasının sebebi de, bu hür iradesidir. Böyle olmakla beraber, yanılma ve günahlarımızın sebebi, bizzat irademiz değildir. Fakat, irademizle tab'ımız ve müdrikemiz arasındaki münasebetten ileri gelir. Zira irademiz, fiil konusunu ya tab'ımızdan ya da müdrikemizden alır. İrade, fiile konu olacak malzemeyi tab'dan aldığı zaman, kendini tab'ının cahilliğine kaptırmış olur. Yanılma ve günah işlemler de bu yüzden kaçınılmaz hale gelir. Yanılmak ve günaha düşmekten korunmanın biricik yolu, irademizin fiile dönük faaliyetlerini müdrikemizin verileriyle sınırlamaktan ibarettir. Nitekim Yüce Allah, İsra sûresinde şöyle buyurur : «Bilmediğın şeyin ardına düşme. Doğrusu, kulak, göz ve kalb, bunların hepsi böyle bir fiilin mesuliyetine ortak olurlar.» (İsra sûresi, 36. ayet.)

Bu ilahî bilgi ve yukardaki açıklamalar gösteriyor ki insan, ancak yeterince bilmediği bir şey üzerine hüküm verdiği zaman, aldanır ve günah işler. Şu halde insanın din ile ilişkisi, kendini yanlıştan ve günahattan korumaya yönelik bir ihtiyacın eseridir.



## 2. Din, insanı yanılmaktan ve günah işlemekten nasıl korur?

Din, gerek kutsal kitaplar ve gerekse onu insanlara aktaran peygamberler vasıtasıyla, sınırlı olan insan anlayışının (müdrikesinin) alanını genişletmek suretiyle, iradenin duygu ve temayüllere yönelerek fiil ve hüküm konusu tedarik etmesi yerine, müdrikenin verileriyle yetinmesini sağlar. Bunu yaparken, geçmiş milletlerin ve insan topluluklarının geçirdiği tecrübelerden insanı yararlandırır. Bununla da kalmıyarak din, insan anlayışının uzanmadığı alanlar hakkında bilgi ve seçme konuları takdim eder. Ayrıca insanı yaratan Allah'ın, insanın çeşitli yan ve alanları arasındaki münasebet tarzı hakkındaki şaşmaz ve açık bir bilgisi, yine din yoluyla insana takdim edilir. Böylece insanın deneme - yanılma sonucu nesiller boyu edineceği tecrübeler, hazır bir vaziyette insan hizmetine verilir. Nitekim Yüce Allah Mülk sûresinin 14. âyetinde şöyle buyurur : «Haberiniz olsun, hiç yaratan (ALLAH) bilmez mi ? O latiftir, haberdardır.»

## 3. Din, İnsan Hürriyetine Müdahale midir ?

Din, emirler, nehiyeler ve geçmişten aktardığı tecrübeler yoluyla, insanın manevi yanına yani hürriyet alanına hitap etmektedir. Çünkü insan, akıl varlığı yanı sıra hürdür, beden yanı sıra değil. İnsanın beden yanında determinizm yani kozal kanunlar hakimdir. Burada hürriyet ve seçimli fiil, söz konusu değildir. Din, dolaylı olarak ve ikinci elden insanın tabii varlık alanına hitap eder. Dinin emirleri ve yasakları, hatta öğütleri, insan müdrikesine (anlayışına) evvela bilgi ve idrak olarak verilir. Müdrikemiz bu bilgiyi iradenin seçimine yeni bir seçim malzemesi olarak hazırlar ve takdim eder. Böyle olunca, dinin emirleri, yasakları ve öğütleri, iradenin seçim şıklarını artırmaya matuftur. İradenin seçim şıkları çoğalınca, irade, seçme konusunda bir müdahaleye uğramış olmaz. Tam tersine, bu, iradeye seçim hakkını kullanma imkânı verdiği için, hürriyeti daha fazla hissettirir insana. Belli konularda tabiatımızın seçimsiz ve tek düze işleyen temayüllere baş vurma zorunluluğunu ortadan kaldırdığı için din, emirleri ve nehiyeleriyle tamamen hür olan Allah'ın hürriyet alanından insanı istifade ettirmesi sebebiyle, hürriyete müdahale değil, hürriyet alanını genişleten bir unsurdur.

Çünkü hürriyet, insan iradesinin, aklın verilerine ve idraklerine bağlı kalmasıdır. Şu halde, din, bu anlamdaki insan hürriyeti-

tine müdahale değil, aksine, Allah'ın tam olan hür iradesinden pay almak suretiyle insanî hürriyet alanını sonsuza doğru açmaktan ibarettir. Çünkü din, sınırlı insan aklının, sonsuz ilim ve irade sahibi olan Allah'ın ilim ve iradesine katılmak suretiyle sonsuza açılmasını sağlayan bir ilahî yardımdır.

İnsan hürriyetine müdahale ve hatta onu ortadan kaldırma olayı, bizzat insanın iradesini, tabiatının seçimsiz işliyen güdü ve temayüllerine bağlı kılmasında ortaya çıkar. Çünkü asıl o zaman, insanın manevi yanı, akıl varlığı yanı ve hürriyet alanı olan kesimini, hürriyetsiz olan tabiat varlığı yanının emrine verilmiş olur. Bu ise, insandan bütünüyle hürriyetin uzaklaştırılması demektir.

#### 4. Din Duygusunun Gelişmesi, Öteki Duyguların Söndürülmesine mi bağlıdır ?

Hemen belirtmeliyiz ki din duygusunun gelişmesi, ancak diğer insanî duyguların canlı tutulduğu bir ortamda mümkündür. Bunlardan birinin varlığı, diğerinin yokluğunu gerektirmez. Tam tersine, din duygusunun gelişmesi ve canlı kalması, diğer duyguların ölçülü ve dengeli bir biçimde gelişmesiyle mümkündür. Çünkü din, bütün muhtevasıyla, insan bedeni ile ruhu arasında dengeli bir münasebetin tesisini amaç edinir. Taraflardan birinin devreden çıkarılması demek, dinin kendi işlevini imkânsız kılması demektir. Şu halde soruda varid olan iddianın aksine, din, çok canlı ve sağlıklı bir bedenin ruhu taşımamasını ister. Ancak bu sayede o, ruha canlı bir yönetim ve kullanma zemini hazırlamış olur. Din, insanı bütün olarak korumak istiyor. Bunun içindir ki din, insanın dünyaya ait yanının (bedeninin) yeterince beslenip geliştirilmesinden yanadır. Ama o, bu beslenme ve geliştirmenin temayülleri ve duyguları tabii mecrasından çıkarıp azgınlaştıracak şekilde olmasını, böylece ruhu ve onun seçme gücünü emri altına alacak duruma ulaşmasını istemez. Öyleyse din, insanın dünya hazlarından mahrum kalmasını değil, fakat bu hazları israf olmayacak ölçüde tatmasını ve ruhun hazlarına mani olacak düzeye ulaşmamasını sağlamayı hedef alır.

Yukarda verilen açılardan bakıldığında din, insan ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçları karşılayan yanların birbirleriyle münasebet tarzlarını dengelemeye matuf ilâhî bir yardımdan ibarettir. Bu yardım, insan yapısındaki bir eksiklikten kaynaklanan bir ihtiyacın karşılanmasına değil, fakat insanın tecrübe ve eğitime duyduğu

kaçınılmaz ihtiyaçtan ve her şeyini kendi sa'y ve gayretine borçlu olacak bir hayat tarzı içinde bulunmasından doğan tecrübe ve eğitim ihtiyacını karşılamaya matuf bir yardımdır.

Yüce Alah, Ankebut sûresinin 64. âyetinde şöyle buyurur : «Bu dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır. Eğer bilselerdi.»

Bu âyetin ışığında insan - din ilişkisini tesbit etmek, bize şu sonuçları sağlar :

Din, hayat oyununda kazanma yolunu bildiren ve onun kurallarını ihtiva eden bir sistemdir.

İnsan, bir oyuncudur. Oyuncunun oynamasından maksat, kazanmasıdır. Burada oyunu oynayan insanın kazanma ihtiyacı ile, bu dünya hayatını yaşayan insanın onu kazanma ihtiyacı arasında iç duygu ve tabii yönelim bakımından doğru bir orantı vardır. Hayat oyunundan sürekli zevk almanın ve onda daima kazanmanın yolunu ve kurallarını arayan insan, bu arayışıyla birlikte insan - din ilişkisinin en fazla hissedildiği bir mevkide kendini bulur. Kazanma tutkusu ve sürekli haz içinde olma duygusu insandan koparılıp atılamıyacağına göre, insanın din ile ilişkisi de asla koparılamıyacaktır. Tam aksine, insandaki bu temayüller ve duygular kuvvetlendirildikçe, aynı zamanda onun din ile ilişki kurma ihtiyacı da o ölçüde hızlandırılarak artırılmış olur.

Netice olarak diyebiliriz ki din, insan hayatının vaz geçilmez bir unsurudur. Din olmadan insan hayatı, insan olmadan da din düşünülemez. Bunlardan birinin varlığı, zorunlu olarak diğerkinin de varlığını gerektirir.

Eğer insan, diğer zamanlarından daha ziyade hüznü ve sıkıntılı zamanlarında din ile olan ilişkisini sıklaştırıp artırıyor, bu dinin hüznü ve sıkıntıdan doğduğu anlamına gelmez. Aksine, böyle hallerde insan, daha fazla kazanma ve haz duyma ihtiyacını hissettiği içindir ki, bunu kendisine sağlıyan din ile ilişki kurma ihtiyacını daha şiddetli olarak hissetmektedir. Çünkü hüznü ve sıkıntı, kaybetme halinin insandaki ifadesidir. Bu hal, kazanma duygusunun insanda oldukça kabarmasının da âmilidir. Şu halde, kaybetme halinden kaçan ve kazanmanın sağladığı hazzı tatmak isteyen her insan, aynı zamanda din ile ilişkisini canlı ve devamlı

tutmak gereğini de duyar. Elemden kaçıp hazza yönelmek, insanın tabii varlık yanına ait bir iç temayüldür. İnsan yapısından koparılamiyan böyle bir temayülün, yine onun ruh yanına ait olan şuur-la yönlendirilmesi, insanı insan yapan ve onu dindâr kılan temel unsurdur. İnsan yapısından, adı geçen temayülü ve şuurunu ayırmadıkça, onun din ile ilişkisini koparmak mümkün olamaz. Böyle bir ayırmaya, insan istese de güç yetiremeyeceği için, onun din ile ilişkisi de koparılıp atılacak cinsten bir ilişki değildir.

#### YARARLANILAN BAŞLICA KAYNAKLAR

1. ADIVAR, A. Adnan, Tarih Boyunca İlim ve Din., II. baskı, İst. 1969.
2. BİLMEN, Ömer Nasuhi, Dini ve Felsefi Ahlâk Lâgatçesi, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1967.
3. BOUTROUX, Emil, el-İlmü ve'l-Din fi'l-Felsefeti'l-Muasıra, Çev. Dr. Ahmed Fuad el-Elvani, Kahire, 1973.
4. BUHARİ, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, C. 1-8, İst., 1315. H.
5. ÇANTAY, Hasan Basri, On Kere Kırk Hadıs, II. baskı, İstanbul, 1960.
6. EMİN, Mehmet, Kant ve Felsefesi, Matbai Amire, İstanbul, 1341.
7. HATİP, Abdulkerim, Allah ve'l-İnsan, III. baskı, Beyrut, 1975.
8. HUME, David, Din Üstüne, Çev. Mete Tuncay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
9. İSFEHANİ, Rağıb, el-Müfredat fi Garibi'l-Kuran, Mısır, 1970.  
İSFEHANİ, Rağıb, ez-Zeria ila Mekarimi's-Şeria, Kahire, 1973.
10. Krech, David/CRUTCHFIELD, Richard S., Sosyal Psikoloji, Çev. Erol GÜNGÖR, III. baskı, İstanbul, 1980.
11. LALAND, André, Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie, Presses Universitaires De France, Paris, 1972.
12. MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, II, baskı, İstanbul, 1969.
13. el-MENUFİ, Mahmud Ebu'l-Feyz, Tehafütü'l-Felsefe, Beyrut, 1967.
14. PAZARLI, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
15. ÖNER, Necati, İnsan Hürriyeti, Selçuk Yayınları, Ankara, 1982.
16. ÜLKEN, Hilmi Ziya, Humanisme des Cultures, Ankara, 1967.